

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ Й НАУКИ

УДК 930.1 (477)

Леся Алексієвець, Михайло Юрій

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА СУТНІСТЬ НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті окреслено цивілізаційну сутність науки і освіти України, висловлено погляд на основні критерії цивілізації, які забезпечують їй інновації, прогрес й розвиток.
Ключові слова: Україна, цивілізація, наука, освіта, сутність.

Одним із пріоритетних критеріїв цивілізованості суспільства є розвиток науки та освіти. Означені аспекти розвитку науки і освіти України в цивілізаційному контексті займають помітне місце в сучасній українській історіографії. Цим питанням присвячені праці В. Гончаревського [1], М. Горелова, О. Моці, О. Рафальського [2], Б. Глотова [3], Л. Залізняка [4], М. Юрія, Л. Алексієвець, Я. Калакури, О. Удода [5; 6]. У запропонованій статті йдеться про цивілізаційну сутність науки і освіти в Україні.

Зауважимо, що співвідношення ключових понять “цивілізація” і “культура” може бути осмисленим лише в їх зв’язку з наукою і освітою. З одного боку, їх зародження і розвиток невіддільні від цивілізації, а з другого, вони виступають знаковими критеріями цивілізації, забезпечуючи їй інновації, прогрес і поступальний розвиток. Наука – особливий вид пізнавальної діяльності людини, мета якої здобути об’єктивні, системно організовані й обґрунтовані знання про світ. Поняття науки трактується як процес вироблення та теоретичної систематизації наукових знань, перевірки їх достовірності й впровадження у суспільну практику. З наукою пов’язана цивілізаційна парадигма освіти, яка поєднує життєдіяльність окремого індивіда з культурою і цивілізацією загалом.

Актуалізація проблем цивілізаційної парадигми науки і освіти продиктована викликами сучасності, переоцінкою цінностей і пошуком шляхів оновлення змісту науково-освітнього життя. Привертають увагу процеси, які найчастіше обговорюються в наукових і суспільних дискусіях з використанням таких понять як “глобалізація”, “інформаційна революція”, “політкультуризм”, “діалог культур” та ін., пов’язані з якісними змінами історичних способів життя, зміною світоглядних і духовних підстав сучасної цивілізації, у тому вигляді, в якому вони зароджувалися в античний період і кінцево сформувалися в філософії і науці Нового часу.

Мова йде про зміну типів цивілізаційного розвитку. “Кінець історії”, про яку говорить Ф. Фукуяма, не відбувся. Історія не закінчилася. Світ не став єдиним, як поспішили оголосити глобалісти, він залишився мозаїчним, різним, відмінним. Швидше навіть у відповідь на спробу штучно об’єднати світ, цивілізації у відповідь ще більше зануряться у себе, свою ідентичність. Одночасно – це не буде прямим продовженням тих інститутів, які склалися в XIX–XX ст. Та ідентичність відходить у минуле, а на звільненому місці утворюється нове поле цивілізацій, що зіштовхуються між собою і розламують колишні кордони.

Сьогодні можна кінцево констатувати: С. Хантінгтон виявився правий – ми маємо справу із зіткненням цивілізацій [8]. Теперішні події в Україні – тільки підтвердження сказаного.

На порядку денному – діалог цивілізацій, суперечка цивілізацій. Та переоцінка цінностей, про які говорилося ще у XIX ст., тільки зараз досягла глибин і масштабів, що охопили людей у всьому світі, у всіх культурних регіонах і спричиняють вплив на всі сторони повсякденного життя, в першу чергу, на сферу науки і освіти. Ці зміни амбівалентні за своєю природою: це одночасно і вираження кризи, і симптом поновлення.

Немає іншої призми, через яку можна було б об'єктивно поглянути на характер і наслідки змін, як наука, оскільки самі ці зміни безпосередньо пов'язані з відсутністю і пошуком такої призми. Ряд серйозних факторів вимагає розробки способів екстраполяції філософських принципів на освітній процес, цим обумовлюється і становлення самої філософії освіти.

1. Перетворення освіти в складну спеціалізовану систему, що має свої власні закономірності функціонування і розвитку.
2. Універсалізація освіти, викликана потребами особистості в постійному оновленні знань в умовах зростаючого динамізму суспільного життя.
3. Відчуття кризи освіти, що посилилася в останні десятиліття, і яке виражається в невдоволеності її результатами, в констатації:
 - консервативності освітніх інститутів;
 - розривом між рівнем підготовки спеціалістів і потребами суспільства.
4. Знецінення сенсу самої освіти.

У науковій філософській, соціологічній і педагогічній літературі існують десятки монографій, у назві яких присутнє поняття “криза освіти”. Оpubліковані тисячі статей, в яких розгортається її картина, не припиняються дискусії з приводу сенсу освіти, її завдань, місця і ролі у суспільстві.

Роблячи спроби визначити причини кризи освіти, можна наштовхнутися на відсутність єдиного погляду з цього приводу. Часто називаються причини взаємовиключні. Для країн, де система освіти централізована, як основна причина кризи називається саме централізація в освіті. Жорстка уніфікованість навчання призводить до того, що гуманістична спрямованість освіти знижується, творчість і пошук відходять на другий план, педагогіка стає моносуб'єктивною і авторитарною. В країнах з децентралізованою системою у відношенні вказуваних причин кризи – все з точністю навпаки, але результат той самий. Причина кризи освіти – децентралізація: автономність і відсутність єдиної зв'язуючої ланки веде до зниження рівня компетентності тих, хто навчається, тобто до репродуктивного навчання.

Виходячи з актуальності проблем, що стосуються освіти і науки в цілому як у світі, так і в Україні, зокрема, автори вважають, що невід'ємним атрибутом і символом сучасної епохи стають саме наука і освіта, пов'язуючи долю окремо взятого індивіда з долею української культури і цивілізації.

У світі нестабільності й ризиків, включаючи і українське сучасне суспільство, великою загрозою стає тенденція до руйнації людського в людині. В цих умовах ще більше ніж раніше актуалізується роль науки і освіти, що сформувалися в ході історичного розвитку в цивілізаційний механізм мобілізації ресурсів суспільства, оновлення культури і всього суспільного життя. Саме з наукою і освітою пов'язується відповідь на “виклики” сучасної епохи, актуалізуючи необхідність рефлексії сутності науки і освіти, для розуміння яких необхідно звернутися до усвідомлення того, чим вони є в контексті життя, культури, цивілізації.

Звернемо увагу на шкідливість штучного насаджування інструментального відношення до світу, українського, зокрема, що породило цілий ряд проблем. Виходячи з цього, вважаємо за необхідне розглядати українське суспільство як цивілізаційно-культурну цілісність, яка розуміється як єдність через прийняту різноманітність. Бажання знайти нові прийоми і способи духовного і раціонального засвоєння світу робить затребуваним дослідження цивілізаційної природи науки і освіти в умовах переплетення і зростання інформаційних потоків, заміщуючих предметність знання і репрезентуючих себе в здібностях людини, активності свідомості, мислячих процесах, що обумовлює необхідність повернення нації й освіті їх первинної, гуманної (Платон) природи. Як відзначив О. Удод, відрізані від мети, якій організація науки і освіти формального служить, наука і освіта знову розкриваються як самоцінне переживання пошуків і формування власної особистості.

До необхідності поновлення духовної сфери і пошуку нових ідей спонукає пониження тону української цивілізації (втрата сенсу життя, культурної ініціативи). В той самий час ціннісний релятивізм і односторонність підходу до проблеми новизни, заперечуючий принцип наступності, обумовлює необхідність розуміння і вибудовування моделі цілісного розвитку. З позиції соціокультурного підходу дана трансформація не може бути обґрунтована і потрібна універсальніша методологічна підстава. Найгостріше методологічна обмеженість фіксується освітніми практиками, здійснюваними активний пошук методик розвитку людини.

Дослідження цивілізаційної природи науки і освіти розширює представлення і можливості для прийняття ідеї багатогранності світу і українського, зокрема, становлення індивідуальності у просторі всезагальності, для визнання необхідності виходити в науці й освіті із загальнолюдських завдань і цінностей.

У самій сутності науки і освіти закладені цивілізаційні принципи освіти, які необхідно втілювати в загальноосвітньому процесі:

- в розумінні науки і освіти як “падей” – зреалізованої у своїй повноті людини, освіченості, мислимої як родова ознака людини;
- в розумінні історії як процесу саморозвитку людського потенціалу (Г. Гегель, К. Маркс, А. Тойнбі, К. Ясперс, М. Шелер);
- у розумінні сучасної цивілізації як інтелектуально-інформаційної, або цивілізації освіченого суспільства (Е. Тоффлер, М. Кастельс, А. Субетто);
- у концепції раціонального гуманізму (Г. Гегель, В. Вернадський);
- у теорії життєвого світу (Е. Гуссерль);
- в обґрунтуванні можливості підходу і концепції потенціальності людини і світобудови (А. Бергсон, М. Епштейн);
- у теорії комунікативної дії і комунікативної реальності (Ю. Хабермас);
- у розумінні цивілізації як соціокультурної цілісності (М. Юрій, Л. Алексієвець, Я. Калакура, О. Удод) [5; 6];
- у виділенні фундаменталізму і модернізму як культурних орієнтацій (П. Гуревич);
- у розумінні цивілізації як життєвої стратегії (М. Михальченко, М. Юрій, Л. Алексієвець, Я. Калакура, О. Удод) [7];
- у діалогівій теорії (М. Бахтін, М. Бубер);
- у менталітетотворюючій концепції освіти (М. Михальченко, М. Юрій, Л. Алексієвець, Я. Калакура, О. Удод);
- у розумінні освіти як умови переборення відчуження (М. Горелов, О. Моця, О. Рафальський) [2].

Відзначимо, що освіта – один з каналів реалізації культурних норм (але не при допомозі готових механізмів і не у вигляді поодиноких актів відношення норми до реальної дії в обмеженому рамках культурному контексті). Щоби освіта

дійсно забезпечувала повний цикл відтворення культури і діяльності, вона повинна включити в себе весь механізм такого відтворення, тобто потрібно обов'язково повернутися в минуле, уважно подивитися на теперішнє, максимально точно уявити майбутнє. Причому під поверненням в минуле варто розуміти не подійну історію (тут доречно буде згадати “внутрішню історію” Е. Гуссерля), а історію того, як і з якими наслідками входили в культуру ті чи інші новації, наскільки довго вони існували, яким чином транслювалися і реалізувалися на фоні умов, що змінювалися.

Виходячи з вищевказаного, виокремимо наступні завдання:

1. Окреслити концептуальні підстави цивілізаційної парадигми в українському суспільстві.
2. Виділити транзитивність соціокультурного і цивілізаційного сенсів освіти і науки.
3. Обґрунтувати потенційність науки і освіти як цивілізаційного механізму розвитку в контекст самоорганізуючої системи, якою є українське суспільство.
4. Розкрити розуміння науки і освіти як процесу цивілізаційно-культурних змін української людини.
5. Виділити інноваційні фактори освіти і науки в контексті інтенції кроскультурної ідентичності.

Розглядаючи цивілізаційну сутність науки і освіти України, наголосимо на тому, що коли здійснюємо рефлексію освіти як сфери суспільної життєдіяльності, бачимо подолання певних небезпек у розвитку освіти і науки в контексті цивілізаційного процесу.

Наприклад, філософсько-онтологічний підхід до проблеми показує реальну небезпеку відриву освіти і науки від конкретних проблем життя, в першу чергу від соціальних і політичних відносин. Інша небезпека полягає у відриві філософського підходу до освіти від конкретно наукових й інших підходів. Застосування методологічної функції філософії у освіті дає розуміння основних напрямків і перспектив його розвитку. Саме системно-філософський методологічний підхід до сучасної освіти дозволяє виявити сутність такого важливого явища сучасності, як єдиний освітній простір. Він також дозволяє побачити проблему зміни ролі освіти в цивілізаційному процесі.

Філософія сприяє залученню деяких точок зору, аргументів і концепцій, які, за своїми функціональним призначенням, покликані обґрунтувати певні елементи освітніх стратегій або ж структуру таких у цілому. Ця функція філософських висловлювань зазвичай пояснюється тим, що саме філософія формує ряд кінцевих понять (“людина”, “освіта”, “суспільство” тощо). Виходячи з них, будується представлення про сутність і цілі освіти, що дозволяє педагогіці, психології освіти виробити способи і методи досягнення цих цілей.

У межах сучасних освітніх інститутів філософія може виконувати ряд загальних функцій: передача певної культурної традиції, вироблення елементів критичного раціонального мислення, вироблення раціональних і публічних комунікативних навичок і експлікація структури існуючих дискурсивних практик.

Головним завданням освіти є трансляція картини світу, де освіта представляє собою фундаментальний еволюційний механізм в культурній еволюції людини. Існують структурні елементи культури (світоглядні універсалії), які відображають накопичений людський досвід, формують уявлення людини про світ в даний історичний період. Такі системи (світоглядні універсалії) є у кожній культурі й українській – зокрема [5].

Що характерно для сучасної освіти в контексті суспільного буття і соціокультурної ситуації, що склалася? Технократизація суспільства,

абсолютизація природно наукового знання привели до побудови освіти, де домінує фундаменталізм природничих дисциплін. Культурна роль освіти як механізму формування і трансляції цілісного наукового світогляду була загублена і замінена трансляцією вирваного з контексту культури конкретного знання.

У деяких працях акцентовано увагу на проблемі гуманітаризації освіти [5; 6]. Вони підкреслюють, що її особливості на сьогодняшньому етапі полягають в тому, щоби сформувати в людині рефлексивне відношення до себе і до світу. Важливо вкоренити, що навіть в українській цивілізації існують інші, крім української, культури, інші культурні традиції і, якщо проживаємо в Українській державі, необхідно з повагою відноситись до цих традицій. Адже це досить не просто – сформувати поважне відношення до іншої культури, оскільки людина, соціалізована у своїй культурі, часто сприймає інші культури як щось чуже і навіть вороже. Вироблення нових стратегій освіти, що враховують можливу перебудову системи цінностей сучасної української цивілізації – це сьогодні, мабуть, найскладніша, але й найважливіша проблема. Вона не завжди усвідомлюється, і тому важлива сама постановка проблеми, що вимагає критичного аналізу вже звичних і напрацьованих підходів.

Одне із завдань філософської рефлексії полягає в тому, щоби сприяти культивуванню людської суб'єктивності, органічності, цілісності, відповідальності. В ідеалі людина в рамках освіти повинна стати на шлях свідомого і відповідального вибору тих способів мислення і дій, які сприяють збереженню життя, культури, природи. Це відноситься і до української людини.

Розглядаючи системно-філософський методологічний підхід до сучасної освіти зацентруємо на наступних положеннях:

- онтологічний аналіз системи освіти передбачає дослідження сутності й змісту освітнього процесу в безпосередньому контексті соціального буття, різних елементів системи освіти, їх взаємодії між собою і з оточуючим соціальним середовищем;
- парадигма освіти і вибудовані в онтології конструкції буття виступають як змістоутворюючі для інших напрямків філософії, культури в цілому, а також як базова парадигма самої освіти;
- сучасний онтологічний підхід попереджає про реальну загрозу – розглядати освіту у відриві від конкретних проблем життя, без аналізу реальних протиріч і колізій, настільки типових для розвитку освіти. Особливого онтологічного звучання набувають проблеми ролі освіти в українській цивілізації XXI століття;
- у вирішенні життєво важливих проблем українського суспільства в XXI ст. освіта грає важливу, якщо не ключову, роль. Нова освіта відтворює нову культуру. Освіта тут грає центральну роль: з однієї сторони, мотивується новими реаліями життя, з іншої – об'єктивується в новій культурі, виступаючи провідником цієї культури. Українська цивілізація XXI ст., особливо її інформаційний етап, повинна представити особливі умови для свободи реалізації творчого потенціалу української людини.

Таким чином, дослідження цивілізаційної природи науки і освіти розширює можливості для прийняття та реалізації ідеї різноманіття світу як прискорювальних чинників його розвитку. Цивілізаційний підхід до науки і освіти забезпечує, насамперед, їх гуманізацію. У цьому зв'язку виокремимо позитивні зміни в педагогічній науці та практиці щодо особистісного підходу, розробленого у сфері філософії і психології. При цьому мова не йде про його редукцію, оскільки педагогічна наука має власний предмет і завдання дослідження. В даному випадку мається на увазі той гуманістичний пафос, який

був закладений у відповідних філософських і психологічних концепціях, і дедалі глибше проникає у сферу інтелектуальної творчості в сучасних умовах інтелектуалізації та інформатизації суспільства.

Виокремлення цивілізаційного контексту науки і освіти на тлі цивілізаційного пізнання України дозволяє розширити знання, з одного боку, про їх цивілізаційну природу, а з другого, повніше осмислити функції науки і освіти на тлі глобалізації і переходу постіндустріального суспільства до інформаційного. За цих умов сама цивілізація набуває техногенного забарвлення, формуючи нові цінності та орієнтири.

Список використаних джерел

1. *Гончаревський В. Е.* Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009) / В. Е. Гончаревський. – К.: Логос, 2011. – 220 с. 2. *Горелов М.* Цивілізаційна історія України (нарис) / М. Горелов, О. Моця, О. Рафальський. – К.: ТОВ УВПК “ЕксОб”, 2005. – 632 с. 3. *Глотов Б. Б.* Культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу / Б. Б. Глотов. – Д.: Моноліт, 2002. – 218 с. 4. *Залізник Л.* Україна серед світових цивілізацій / Л. Залізник. – К.: Знання, 2001. – 72 с. 5. *Юрій М. Ф.* Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 1. – 700 с. 6. *Юрій М., Алексієвець Л., Калакура Я., Удод О.* Україна XIX – початку XXI століття: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 2. – 696 с. 7. *Михальченко Н.* Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее. – К.: ИПиЭНИ, 2013. 8. *Хантингтон С. П.* Столкновение цивилизаций и что оно может означать для России // *Общественные науки и современность.* – 1995. – № 3.

Леся Алексієвець, Михайл Юрій

ЦИВИЛІЗАЦІОННА СУЩНОСТЬ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

В статье очерчено цивилизационную сущность науки и образования Украины, предложен взгляд на главные критерии цивилизации, которые обеспечивают ей инновации, прогресс и развитие.

Ключевые слова: Украина, цивилизация, наука, образование, сущность.

Lesya Alexiyevets, Mykhailo Yuriy

THE CIVILIZATIONAL ESSENCE OF SCIENCE AND EDUCATION OF UKRAINE

The paper presents the civilization essentials of science and education in Ukraine as well as the viewpoint on the main civilization criteria which guarantee the innovations, progress and development.

Key words: Ukraine, civilization, science, education, essentials.